

Лиськова Л.М.

доцент кафедри міжнародної торгівлі та маркетингу
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна
e-mail: luskoval@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6304-7445

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Lyskova Lesia

PhD in Economics
KNEU named after Vadym Hetman
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: luskoval@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6304-7445

INTERNATIONAL TRADE OF UKRAINE DURING THE WAR PERIOD

Анотація. Історія містить багато прикладів впливу воєнних конфліктів на зовнішню торгівлю країн, які беруть у них участь. Особливістю воєнного конфлікту в Україні насамперед є те, що країна зазнає впливу і через окупацію значної її території, де зосереджений основний промисловий потенціал, так і через масовані ракетно-артилерійські обстріли. Статтю присвячено проблематиці розвитку міжнародної торгівлі України з урахуванням особливостей її функціонування у воєнний період. Метою дослідження є визначення впливу воєнного стану на міжнародну торгівлю України. Теоретичні засади функціонування та розвитку міжнародної торгівлі розкриті в працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців, проте мало хто з авторів приділяв увагу дослідженню зовнішньої торгівлі країни в умовах воєнних конфліктів чи інших суспільних потрясінь. Однак проведені дослідження показали, що загальний обсяг зменшення міжнародного товарообігу для України не став критичним. Коефіцієнт покриття експортом імпорту становить 1, що вказує на баланс в економіці. Аналіз структури продукції показав, що Україна не лише втратила окремі позиції за групами продукції, а й за певними категоріями змогла наростити експорт, що в цілому здійснило позитивний вплив на формування ВВП країни.

Ключові слова: товарообіг, експорт, імпорт, міжнародні перевезення, контейнерні перевезення, групи продукції, обсяг товароруку.

Abstract. History contains many examples of the impact of military conflicts on the foreign trade of the countries that participate in them. The peculiarity of the military conflict in Ukraine, first of all, is that the country is affected both through the occupation of its large territory, where the main industrial potential is concentrated, and through massive rocket and artillery shelling of the entire territory. This article is devoted to the problems of development of international trade of Ukraine, taking into account the peculiarities of its functioning during the war period. The purpose of this research is to determine the impact of martial law on Ukraine's international trade. The theoretical foundations of functioning and development of international trade are disclosed in the works of many domestic and foreign scientists. However, few authors paid attention to the study of the country's foreign trade in conditions of military conflicts or other social upheavals. Though, the conducted studies have shown that the overall decrease in international trade turnover for Ukraine has not become critical. The export import coverage ratio is 1, which indicates the balance in the economy. The analysis of the

structure of products showed that Ukraine not only lost some positions in product groups, but also managed to increase exports in certain categories, which in general had a positive impact on the formation of the country's GDP.

Keywords: turnover, export, import, international transportation, container transportation, product groups, volume of merchandise traffic.

JEL codes: F13, F53, K33

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження обумовлена тим, що зазвичай військовий стан в країні викликає загальну дестабілізацію економіки, зниження як внутрішнього, так і зовнішнього товарообігів через порушення господарських зв'язків, зменшення інвестиційної привабливості країни, порушення логістичних потоків. Відповідно країна втрачає загальні надходження в економіку, зменшуються податкові надходження, дестабілізується загальний стан економічної системи [6].

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні засади функціонування та розвитку міжнародної торгівлі розкриті в працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців.

Зокрема, серед іноземних авторів можна виділити таких, як: Пол Кругман, Джагдіш Бхагваті, А. Еммануель, С. Амін, І. Валлерстайн та інші. Серед вітчизняних науковців, роботи яких присвячені заданій тематиці, а також дослідженню місця та ролі України в системі міжнародних торговельних відносин, можна виокремити Т. Циганкову, Д. Лук'яненка, В. Геєця, І. Бураковського, О. Яценко, Г. Солодковську, В. Сіденка, В. Новицького, В. П'ятницького.

Методика дослідження. У процесі дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи, серед яких: метод логічного й історичного аналізу під час дослідження змін у часі характеру та форми міжнародних торговельних відносин України, метод компаративного аналізу при зіставленні галузей, які найбільше зазнали скорочення експорту, графічний метод в аналізі товарної структури експорту/імпорту країни, метод експертних оцінок в аналізі поглядів на ситуацію, що склалася всередині країни у зв'язку з російською інтервенцією.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблем. Накопичення в часі невирішених проблемних аспектів подальшого розвитку зовнішньої торгівлі України та виокремлення економічних та зовнішньополітичних факторів, що здійснюють вплив на загальний міжнародний товарообіг України у воєнний час, приводить до необхідності пошуку рішень щодо оптимізації роботи вітчизняних підприємств з метою створення передбачуваного та конкурентного торговельного середовища. Необхідно вказати на зміни в законодавчих та інших нормативно-правових актах, прийнятих або затверджених українською стороною за останні місяці та які стосуються сфери зовнішньої торгівлі у воєнний час.

Мета дослідження — визначити вплив воєнного стану на міжнародну торгівлю України.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до даних наданих на сайті Державного комітету статистики України обсяг товарообігу України склав 90,1 млрд дол. за 11 місяців 2022 р. У період січень–листопад експорт нараховував 40,7 млрд, а імпорт — 49,4 млрд дол. [2]. Коли 24.02.2022 розпочалося широкомасштабне вторгнення, з'явилося розуміння, що Україна може повністю

вийти з арени міжнародної торгівлі. В умовах обмеження переміщення товарів через північний та східний кордони через напад з цих напрямів, обмеження й контроль переміщення товарів через південні морські кордони, в Україні залишився для торгівлі лише західний кордон, тобто Європейський Союз та Молдова.

У публічному доступі Держкомстатом оприлюднена інформація про міжнародний товарообіг України за 11 місяців 2022 року. Звісно, отримані показники негативні, проте не настільки наскільки очікувалось.

Порівняно з 11 місяцями 2021 р. в 2022 р. товарообіг скоротився лише на 29 %, при тому, що прогнози на період лютого–березня були зовсім не втішними й передбачали спад в розмірі 50 %. Цікавим виявився й той факт, що станом на початок вторгнення рф в Україну активно зменшувався імпорт ніж експорт, але в травні ситуація кардинально змінилась, тобто зараз експорт зменшується швидше за імпорт. Отже, негативне сальдо зовнішньої торгівлі в 2022 р. 8,8 млрд дол. на відміну від показника 4,1 млрд дол. в 2021 р. [2].

Відповідне зменшення сальдо зовнішньої торгівлі викликало й зрушення в бюджеті та достатньо відчутну зміну вітчизняного валютного курсу. Проте не можна сказати, що зміни стали критичними, адже ці процеси спостерігалися ще в довоєнний час й продовжилися до 1 серпня 2022 р. Початок Чорноморської зернової ініціативи з розблокування українських портів для вивозу зернових дозволив знизити негативний показник сальдо (різниці між надходженнями і витратами) міжнародного товарообігу України.

Тепер доцільно проаналізувати які галузі найбільше зазнали скорочення експорту. З початку вересня ситуація на фронті докорінно змінилася на користь України, зменшився ризик подальшої втрати території, а отже, і втрати промислових підприємств, що там розташовані. Зрозуміло, що для відновлення всього потенціалу виробництва буде необхідний досить тривалий час, але захоплення російськими військами Правобережжя Херсонщини, з загрозою подальшого захоплення Миколаєва, Одеси і Кривого Рогу, поставило під удар одне з найбільших металургійних підприємств «Криворіжсталь», яке є стратегічним в галузі для України. Тим більше, що такий розвиток подій був вкрай негативним на тлі вже втрачених інших підприємств в Маріуполі. Скорочення експорту в металургійній промисловості становило 60 %, тобто практично 2/3 експорту металопродукції, і це до того, що останні десять років металургія була основою українського експорту.

Зараз основою українського експорту є сільськогосподарська продукція, завдяки тому, що значна частка сільськогосподарських територій перебуває під контролем України, зменшення становить близько 14 %. При цьому в деяких галузях спостерігається зростання експорту. Одна з таких галузей, в яких експорт за 11 місяців 2022 р. збільшився порівняно з аналогічним показником минулого року, — це паливно-енергетичний комплекс. До товарів даного комплексу в термінології зовнішньої торгівлі відносять й електроенергію. Завдяки переключенню до європейської енергетичної системи протягом двох перших тижнів війни Україна змогла збільшити експорт електроенергії в ЄС до 568 млн дол., також цьому сприяв і енергетичний безвізовий режим [2].

Крім електроенергії слід вказати й на тенденції на ринку бензину та дизельного пального, які раніш Україна імпортувала з білорусі та рф. Сьогодні Україна закуповує пальне з Литви шляхом через Польщу в Україну; крім того відбувається нетрадиційний для України імпорт пального з Румунії.

Щодо географії зовнішньої торгівлі України з країнами СНД, головною з яких була російська федерація, то тут зменшення товарообігу відбулося лише на 64 %, не зважаючи на санкції, але привабливим і доступним для України залишився ринок Казахстану. Частка Європейського Союзу у зовнішній торгівлі України значно збільшилася. В цілому зменшення товарообігу становило лише 2 %, а експорт товарів з України до ЄС за аналізований період збільшився на 6 %. Такий показник обумовлений налагодженням господарських зв'язків із Румунією, яка змогла побудувати в короткі терміни залізничну колію відповідної ширини від України до одного зі своїх портів. Отже, за 10 місяців 2022 р. експорт пшениці через Румунію зріс у 18 разів. Усі ці події відбулися до впровадження заходів з Чорноморської зернової ініціативи.

Проте незначне відхилення показників у сальдо та невеликий термін аналізу не може свідчити про відсутність негативних тенденцій у розвитку міжнародного товарообігу в довгостроковій перспективі [5]. Математичні обчислення коефіцієнта покриття експортом імпорту, що представлені на сайті Держкомстату, показали, що він становить 1, і це вказує на баланс в економіці. Тут треба додати й те, що економіка у довоєнний період досить активно зростала, а в період активного вторгнення, з обмеженням деяких зв'язків, продовжувала, так би мовити, «рух по інерції», використовуючи напрацьовані варіанти. Звісно, що можна з впевненістю казати про те, що економічні потрясіння не зачеплять торговельного балансу країни [6].

Почнемо зі змін в географії міжнародного товарообігу України. Як не дивно, найперспективнішим виявився напрям зростання товарообороту з Великою Британією, з якою було укладено угоду про вільну торгівлю. Завдяки активним політичним рішенням вдалося налагодити й ефективні економічні зв'язки між державами. Велика Британія спростила доступ українських товарів до свого ринку, що робить її дуже привабливою для розширення експорту української продукції. У нових реаліях потрібна нова логістика [3].

Важливого значення наразі набувають високотехнологічні національні галузі. Україна є одним із найбільших експортерів ІТ-послуг у Європі, має чудову базу знань, мотивацію та широкі можливості: 7,35 млрд дол. отримала Україна від експорту ІТ-послуг у 2022 р. Це майже на 6 % більше, ніж у 2021 — галузь зростала попри повномасштабну війну; і навіть перевершила прогнози зростання — у листопаді 2022 р. передбачалось, що експорт сягне 7,2 млрд дол., крім того, сума сплачених податків зросла аж на 16 % [8–10]. З огляду на високі військові ризики просування в Україні Індустрії 4.0 є стратегічним маркером з підвищення технологічності реального сектору. Для швидкого запровадження потрібна синергія трьох чинників: державного апарату, бізнесу й освітньої системи. Вплив Четвертої промислової революції несе низку переваг. Аналіз Асоціації підприємств промислової автоматизації свідчить про імовірність зростання виробництва на 7–10 % за умови переходу України до Індустрії 4.0 [11–13].

Перед тим як проаналізувати товарну структуру експорту / імпорту, звернемо увагу на стратегічно важливі товари для України. У 2022 р. до товарів, частка яких збільшилася в загальному обсязі експорту, належать: зернові культури, продукти рослинного походження, жири та олії рослинного і тваринного походження, електричні машини, готові харчові продукти, машини, обладнання та механізми (рис. 1).

Рис. 1. Топ-10 товарів, що збільшилися в експорті України, % [2]

При цьому нафтопродукти, продукти тваринного походження та деревина у грошовому вимірі збільшилися в порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. Однак частка такої продукції, як мінеральні продукти, недорогоцінні та чорні метали, руди, продукція хімічної промисловості значно скоротилася. Найбільшу частку тут займають мінеральні продукти (рис. 2).

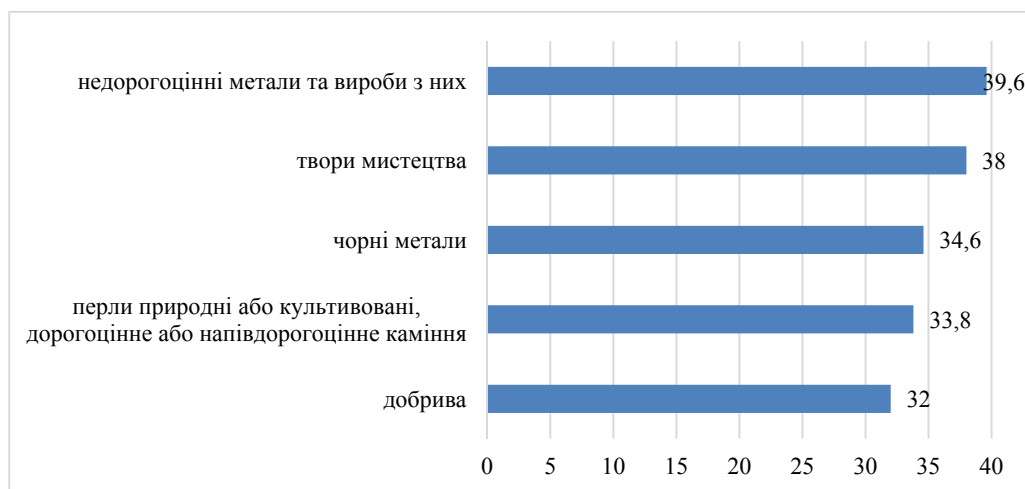

Рис. 2. Товари, що зменшилися в експорті України, % [2]

Отже, можна вказати на тенденцію до переорієнтування української економіки з експорту металургійної продукції, що зменшилася через активні бойові дії на територіях промислових районів, на торгівлю зерновими, олією та іншою продукцією рослинного походження. Це спостерігається як у грошовому вимірі, так і в динаміці даних категорій продукції у загальній структурі експорту (рис. 3).

Рис. 3. Дані Держкомстату стосовно структурних змін в експорті та імпорті продукції України [2]

Проте і у воєнний час трапляються дива. Наприклад, експорт аграрної сировини та готової продукції, у травні 2022 р. здивував збільшенням на 44 % за місяць експорту молока та згущених вершків і становив 1,87 тис. т. Крім того, цього ж місяця (травня) збільшився експорт вершкового масла на 59 % більше, ніж у квітні, що склало 780 т. При цьому даний показник перевищив своє значення за 2021 р. на 8 % [2].

Однак, незважаючи на незначні зміни в структурі міжнародного товарообігу, експерти стверджують, що позитивно змінилися й ті категорії продукції, що раніш не мали для української економіки стратегічного значення. До них можна віднести: імпорт літальних апаратів, що збільшився у 17 разів, нафти і продуктів її переробки — в 1,5 разу, головних уборів — удвічі, палива [6].

Тривале блокування морських шляхів спонукало здійснення процесу перевезень до/з України залізницею й автомобільним транспортом. Залізниця виявилась найбільш потужним і надійним перевізником для великих вантажів, що прямують за маршрутом: Польща — Словаччини — Угорщина — (до портів)

міст) — Гданськ — Гдині — Свіноуйсьце — Констанци — традиційні ринки збуту. Через ці порти і залізницею відбувається й імпорт товарів, особливо критичного спрямування та товарів першої необхідності [6].

Залізниця, як правило, перевозить основні товари українського експорту — чорні метали, зерно та руду. Хоч Україна готова постачати й отримувати досить велику кількість товарів залізницею з та до портових міст сусідніх країн, можна виокремити певні проблеми (рис. 4).

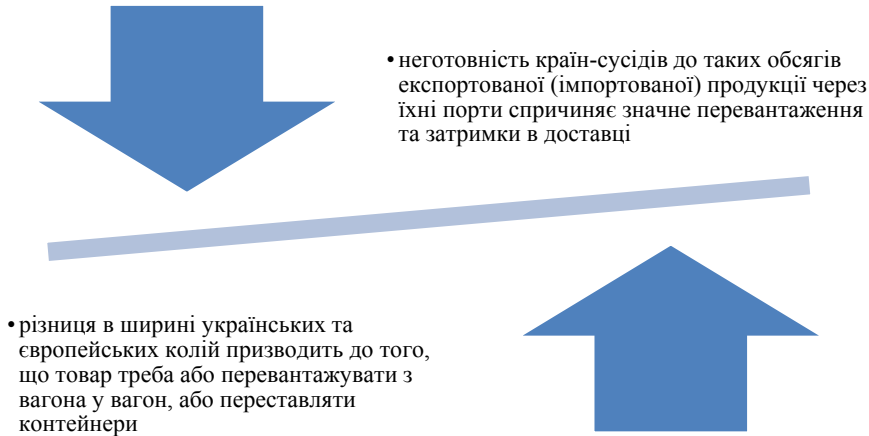

Рис. 4. Основні проблеми Укрзалізниці при забезпеченні міжнародного товарообігу України

Автомобільні перевезення зарекомендували себе від початку повномасштабного вторгнення досить ефективно, проте з обсягами перевезень не можуть впоратися митні контрольно-пропускні пункти, потребуючи капіталовкладень у розширення та автоматизацію. Внаслідок цього на кордоні створюються черги з бажаних потрапити на митницю, а отже, збільшується термін очікування доставки перевезення [4].

Крім того, з позицій логістики досить складної перебудови затребував контейнерний бізнес України. Першочерговою проблемою виявився пошук альтернативних шляхів доставки імпортованих контейнерів, які вже прямували до України, адже з початком вторгнення РФ тисячі з них були заблоковані. Розв'язок проблеми знайшовся за використання вантажних портів Констанци, Гданська та Гдині. На той період кінця березня 2022 р. основною проблемою в таких перевезеннях стала нестача водіїв, автотранспорту, але в подальшому канали перевезення налагодилися й запрацювала залізниця. Залізниця теж зазнала деяких труднощів, що пов'язану з шириною колії, проте й вони були вирішені і Західний термінал розпочав регулярні перевезення із Тернополя на Констанцу. Порт Констанци стикнувся з проблемою перевантаженості обсягами, що до нього надходили. Наприклад, термінал «DP World» перевантажений на 80 % навіть на сьогодні [3].

Нині контейнерний бізнес напрацьовує практику взаємодії з різними партнерами за всіма можливими в технічному плані шляхами. По-перше, це співпраця з терміналами Західної України. Частково використовується Ізмаїльський порт

із сервісом барж на Констанцу. Проводиться робота по можливостям використання виходу на Адріатику до порту Трієст, аби через Словаччину чи Угорщину поєднати логістику з Одеського порту. В цілому основною проблемою лишається нестача транспортних засобів як автомобільних, так і залізничних, особливо за маршрутом Гданськ, Гдиня і Констанца.

Щодо експорту, так як контейнерний імпорту дуже сильно впав у обсягах, додаткові проблеми пов'язані з нестачею обладнання для експорту. Тут спостерігається великий попит на експорт сільськогосподарських вантажів, проте кількості контейнерів, які є в обороті, недостатньо для забезпечення нормальних обсягів експорту з України. Також на сучасному етапі розглядається можливість запуску нових букінгів імпорту, щоб збільшити кількість імпорту, який йде з України та забезпечити такою можливістю потенційних клієнтів.

За багато років, українські клієнти звикли до супер гнучкості та лояльності учасників логістичного ринку [1]. Для порівняння, якщо взяти приклад порту Констанца, там реальність інша: і в частині депозитів, і у митних формальностях, і у частині оперативної обробки запитів тощо.

Крім економічних факторів, що здійснили вплив на загальний міжнародний товарообіг України, необхідно відзначити зміни в законодавчих та інших нормативно-правових актах, прийнятих або затверджених українською стороною за останні місяці та які стосуються сфери зовнішньої торгівлі. Усі правові аспекти здійснення зовнішньоекономічної діяльності можна розподілити на кілька великих груп, що регулюють [1]:

- процес експорту-імпорту;
- діяльність банків та фінансових установ;
- пропуск гуманітарної допомоги через митний кордон;
- процедури, що регулюють санкційні заходи;
- законодавство з питань функціонування в період воєнного стану.

Висновки. Отже, проведені дослідження показали, що загальний обсяг зменшення міжнародного товарообігу для України не став критичним. Коефіцієнт покриття експортом імпорту становить 1, що вказує на баланс в економіці. Більших труднощів зазнали процеси налагодження та підтримання самого товароруку, що в основному стосуються процесів перевезення водним, автомобільним та залізничним транспортом. Окремих змін зазнали й контейнерні перевезення, які виступають самими тими засобами завдяки яким і здійснюється транспортування вантажів.

Аналіз структури продукції показав, що Україна не лише втратила окремі позиції за групами продукції, а й за певними категоріями змогла наростити експорт, що у загальному мало позитивний вплив на формування ВВП країни.

Література

1. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності К.: ЦУЛ, 2018. 336 с.
2. Зовнішня торгівля України товарами у січні-листопаді 2022 року. Держкомстат: веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.02.2023).
3. Максимчук А. І. Розвиток міжнародних логістичних систем на основі використання приладів Індустрії 4.0 / А. І. Максимчук, С. В. Войтко // XV Всеукр. наук. — практ. конф. студ., асп. та молодих вчених «Ефективність інженерних рішень у прила-

добудуванні». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського; Центр учбової літератури, 2019. С. 432–436.

4. Митна справа. Дубініна А., Сорокіна С., Зельніченко О. К.: ЦУЛ, 2018. 320 с.
5. Міжнародна економіка. Лебедєва О., Білоцерківець В., Завгородня О. К.: ЦУЛ, 2019. 416 с
6. Міжнародна торгівельна діяльність: підручник / В. В. Рокоча, В. Г. Алькема, В. І. Терехов. К.: ВНЗ «Крок», 2018. 698 с.
7. Організація та планування логістичних систем: підруч. / за ред. проф. М. П. Денисенка, проф. П. Р. Лековця, проф. Л. І. Михайлової. К.: ЦУЛ, 2020. 336 с.
8. Tsygankova T., Yatsenko O., Obolenska T., Gordieieva T., Osadchuk V. (2023). Influence of industry 4.0 on strategies of companies entering the global market of data integration services. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023, (2): 141 — 148; <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/141>
9. National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua>
10. Яценко О. М., Осадчук В.Є. Динаміка розвитку глобального ринку послуг з інтеграції даних в умовах становлення цифрового суспільства. Збірник наукових праць “Вчені записки”. 2022. №29 (4). С. 89-105.
11. Mertschan, E. (2022) Industry 4.0 as an innovative trend of Ukraine. *Interfax-Ukraine*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/799334.html>
12. Yatsenko O., Tsygankova T., Tananaiko T., Zavadzka Y., Irynychyna I., Horbachova I. Economization of diplomacy and modernization of global trade policy within geopolitically unstable environment (chapter 9.3). *Modern foundations of economics, management and tourism: Collective Monograph* (ISBN — 979-8-88757-558-2). — International Science Group. — Boston (USA): Primedia eLaunch LLC, 2022. P. 464-484. DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.ECON.4.9.3)
13. Ramchuran R., Yatsenko O., Osadchuk V. Hybrid business strategy in the global data integration market. *Management: challenges in global world: monograph* / [Sahaidak M., Sobolieva T. et al.] / Edited by Mykhailo Sahaidak and Tetiana Sobolieva: Ukraine: Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, 2022. — P. 17-33.

References

1. Hrebelnyk O. P. *Osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti K.*: TsUL, 2018. 336 s [In Ukrainian].
2. *Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy u sichni-lystopadi 2022 roku*. Derzhkomstat: veb-sait. URL: [https://www.ukrstat.gov.ua/\(data+zvernennia:02.02.2023\)](https://www.ukrstat.gov.ua/(data+zvernennia:02.02.2023)). [In Ukrainian].
3. Maksymchuk A. I. Rozvytok mizhnarodnykh lohistychnykh system na osnovi vykorystannia pryladiv Industrii 4.0 / A. I. Maksymchuk, S. V. Voitko // *XV Vseukr. nauk. — prakt. konf. stud., asp. ta molodykh vchenykh «Efektyvnist inzhenernykh rishen u pryladobuduvanni»*. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho; Tsentr uchbovoi literatury, 2019. S. 432–436. [In Ukrainian].
4. Митна справа. Dubinina A., Sorokina S., Zelnichenko O. K.: TsUL, 2018. 320 s. [In Ukrainian].
5. *Mizhnarodna ekonomika*. Liebidieva O., Bilotserkivets V., Zavhorodnia O. K.: TsUL, 2019. 416 s [In Ukrainian].
6. *Mizhnarodna torhivelna diialnist: pidruchnyk* / V. V. Rokocha, V. H. Alkema, V. I. Terekhov. K.: VNZ «Krok», 2018. 698 s. [In Ukrainian].

7. Orhanizatsiia ta planuvannia lohistychnykh system: pidruch. / za red. prof. M. P. Denysenka, prof. P. R. Lekovtsia, prof. L. I. Mykhailovoi. K.: TsUL, 2020. 336 s. [In Ukrainian].
8. Tsygankova T., Yatsenko O., Obolenska T., Gordieieva T., Osadchuk V. (2023). Influence of industry 4.0 on strategies of companies entering the global market of data integration services. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023, (2): 141 — 148; <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/141>
9. National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua>
10. Yatsenko O. M., Osadchuk V.Ie. Dynamika rozvytku hlobalnoho rynku posluh z intehratsii danykh v umovakh stanovlennia tsyfrovoho suspilstva. *Zbirnyk naukovykh prats "Vcheni zapysky"*. 2022. №29 (4). S. 89-105. [In Ukrainian].
11. Mertchan, E. (2022) Industry 4.0 as an innovative trend of Ukraine. *Interfax-Ukraine*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/799334.html>
12. Yatsenko O., Tsygankova T., Tananaiko T., Zavadska Y., Irynychyna I., Horbachova I. Economization of diplomacy and modernization of global trade policy within geopolitically unstable environment (chapter 9.3). *Modern foundations of economics, management and tourism: Collective Monograph* (ISBN — 979-8-88757-558-2). — International Science Group. — Boston (USA): Primedia eLaunch LLC, 2022. P. 464-484. DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.ECON.4.9.3)
13. Ramchuran R., Yatsenko O., Osadchuk V. Hybrid business strategy in the global data integration market. *Management: challenges in global world: monograph* / [Sahaidak M., Sobolieva T. et al.] / Edited by Mykhailo Sahaidak and Tetiana Sobolieva: Ukraine: Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, 2022. — P. 17-33.